

Herakleitos'un Siyasi Bağlamda Yorumlanması

Hayyam Celilzade¹

ORCID: 0000-0001-7739-9388

DOI: 10.55256/TEMASA.1732416

Öz

Herakleitos, Sokrates öncesi felsefenin hayatı ve görüşleri hakkında araştırmacıların çok kesin yargılarla konuşamadığı isimlerinden birisidir. Bunun sebeplerinden birisi ondan günümüze çok az şeyin ulaşmış olmasıdır. Ama bunun yanında Herakleitos'tan günümüze ulaşmış az malzemenin tutarlı bir bakış açısından yorumlanmaması hem onun düşüncesinin gizemini daha da artırır hem de hakkında kesin yargılarla konuşmayı engeller. Çalışmamız bu engelin ortadan kaldırılmasına yönelik bir teşebbüs olarak değerlendirilebilir. Kanaatimize göre Herakleitos'un fragmanlarına yönelik siyasi bağlamda bir yorumlama teşebbüsüyle bahsettiğimiz engeli kısmen ortadan kaldırabiliriz. Farklı şeyler hakkında konuştuğu izlenimi veren fragmanların tek bir bağlamda yorumlanması evvel emirde tutarlı bir Herakleitos resmiyle karşılaşmamızı sağlar. Bu resmin doğru mu yanlış mı olduğuna karar vermek, önümüzde parçalı halde duran birden fazla Herakleitos resmine dair fikir yürütmekten daha kolaydır. Dolayısıyla çalışmamızın böyle bir kolaylaştırmaya hizmet ettiğini düşünüyoruz. Herakleitos'un içinde bulunduğu koşullardan özellikle memleketinin Persler tarafından işgalinden ve Yunan polislerinin dağınık ve birbirleriyle rekabet içerisinde olmasından etkilendiğini, görüşlerinin bu etkiyi gözeterek yorumlanması gerektiğini savunuyoruz. Yaşanan tarihi gelişmelerin Herakleitos'u yeni bir siyasi sahne oluşturmaya yönlendirdiği görüşündeyiz. Bu yeni siyasi sahneyi oluştururken özellikle varlığın işleyişini ve dini inançları dikkate aldığını ifade ediyoruz. Bu doğrultuda Antikçağ'da onu kozmos, teoloji ve siyaset üzerine fikir yürüten biri olarak algılayan rivayetlere önem veriyoruz. Çalışmamızda 'yazarın niyetine ulaşılabilir' şiarını esas alan hermenötik yaklaşımı esas alacağız. Bu çerçevede metne sadece iç öğelerinden değil, buna eş ve artzamanlı olarak metnin dışarısından da bakmaya çalışıyoruz. Bu yorumlamanın sonucunda Herakleitos'un felsefesinin siyasi bir bağlamda konumlandırabileceği sonucuna ulaşıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Herakleitos, Siyaset, *Logos*, Yasa, Ruh, Ateş.

Interpretation of Heraclitus in Political Context

Abstract

Heraclitus is one of the names attributed to Pre-Socratic philosophy, the life and views of which are not well-documented. One reason for this is that very little has survived from that period to the present day. Moreover, the paucity of extant material from Heraclitus that has been interpreted from a coherent point of view serves only to compound the enigma of his thought, thereby precluding any possibility of definitive judgement regarding his philosophy. The present study is an attempt to remove this obstacle. It is this author's opinion that this obstacle may be partially removed by interpreting Heraclitus' fragments in a political context. The interpretation of the fragments, which appear to address disparate subjects within a single context, enables the establishment of a coherent representation of Heraclitus' philosophy. Deciding whether this picture is right or wrong is a simpler task than speculating on the multiple Heraclitus pictures that are before us in a fragmentary state. It is argued that Heraclitus's philosophy was shaped by the historical and political circumstances of his era, particularly the invasion of his homeland by the Persians and the internal disorganisation and competition among the Greek poleis. It is proposed that his views should be interpreted in the context of these external influences. It is this author's opinion that the historical developments which occurred at the time led Heraclitus to create a new political scene. It is asserted that, in establishing this novel political paradigm, he accorded particular consideration to the dynamics of existence and religious convictions. In this direction, we attach importance to the narratives that perceive him as a person who reflected on the cosmos, theology and politics in Antiquity. The hermeneutic approach adopted in this study is predicated on the principle that 'the author's intention can be ascertained'. In this framework, the text is analysed from two perspectives: firstly, from an examination of its internal elements; and secondly, from a consideration of the text in relation to its context, both simultaneously and diachronically. It is the conclusion to be drawn from this interpretation that Heraclitus' philosophy can be positioned in a political context.

Keywords: Heraclitus, Politics, *Logos*, Law, Soul, Fire.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü. hayyamcelilzade@anadolu.edu.tr

Giriş

Sokrates öncesi Yunan felsefesine yönelik çalışma yapmak isteyenleri bekleyen birtakım engeller mevcuttur. Bu engellerin başında döneme dair birinci el kaynakların oldukça yetersiz olması geliyor. Parmenides'i hariç tutmak kaydıyla,² diğer Sokrates öncesi filozoflardan günümüze sayılı fragmanlardan oluşan parçalı bilgiler ulaşmıştır. Ayrıca bu fragmanların ilgili filozofların kaleme aldıkları eserlerden parçalar olup olmadıkları da kesinlik kazanmış değil. Yani bu fragmanların ilgili filozofların kaleme aldıkları ve sonradan bir şekilde kaybolan eserlerinden geride kalanlar olduklarını kesin bir dille ileri sürülemez.³ Bunun dışında tanıklık (*testimonia*) ve alımlanma (*imitationes*) başlığı altında bir araya getirilen fragmanlar da var.⁴ *Testimonia*, kendisinden sonra yaşamış isimlerin ilgili filozofa dair beyanlarını, *imitationes* ise yine kendisinden sonra yaşamış isimlerin ilgili filozofun görüşlerinin yorumlarını içerir. Kaynak yetersizliği sorununa eklenen diğer bir sorun ise söz konusu filozoflara dair Platon'un ve özellikle Aristoteles'in anlatımı ve yorumunun uzun asırlar boyu esas alınmış olmasıyla ilgilidir.⁵ Aristoteles, Sokrates öncesi filozofları kendi felsefesine hangi ölçüde yakın veya uzak oldukları bağlamında değerlendirir.⁶ Başka bir deyişle Aristoteles'in anlatımı ve yorumu üzerinden Sokrates öncesi felsefeye eğilmek çok da sağlıklı bir yaklaşım değildir. Elbette bu, ilgili felsefe araştırılırken Aristoteles'in tanıklığına başvurulmaması gerektiği anlamına gelmez. Sadece Aristoteles'in yorumlarının nihai ölçüt alınmamasının daha doğru olacağı anlamına gelir.

Çalışmamızda ele alacağımız Sokrates öncesi filozoflarından olan Herakleitos'tan⁷ günümüze yüz otuz küsur fragman ulaşmıştır.⁸ Onu değerlendirirken yukarıda sözünü ettiğimiz ilk engelle⁹ yüzleştik ama ikinci engelden azami ölçüde kaçınmaya çalıştık. Bu ikinci engeli özellikle hermenötik yönteme başvurarak, Herakleitos'tan günümüze ulaşmış metinlerin yakın okumasını yaparak aşmaya çalıştık. 'Yazarın niyetine ulaşılabilir' şiarı üzerine kurulu olan hermenötik yaklaşımı esas aldık. Böyle bir hermenötik yaklaşımla Herakleitos'tan günümüze ulaşan cümleleri yorumladık. Bunu yaparken aynı zamanda Herakleitos'un yaşadığı döneme dair tarihsel verileri de dikkate aldık. Yani metne sadece metnin iç öğelerinden değil, buna eş ve artzamanlı olarak metnin dışarısından da bakmaya çalıştık. Metnin iç öğelerinden ve metnin dışarısından metne bakarak, Herakleitos'un felsefesini siyasi bir bağlamda konumlandırabileceğimiz sonucuna ulaştık.

Ülke akademimizde Herakleitos'a dair yapılan çalışmaların çok sayıda olduğu söylenemez. Buna binaen bu çalışmaların genelinde Herakleitos'un görüşlerinin ontolojik bağlamda ele alındığı anlaşılar. Yani Herakleitos'un görüşlerinin siyasi bağlamda irdeleyen Türkçe bir çalışmaya rastlamadık. Bu anlamda çalışmamız bir ilk olacaktır. Yabancı dildeki literatürde de Herakleitos'un görüşleri genellikle ontolojik bağlamda ele alınmakla birlikte siyasi

² Parmenides'ten günümüze ulaşmış tek eser, *Peri Physeos*'tur. Bu eserin ilk kısmının tamamı, ikinci kısmının büyük çoğunluğu, üçüncü kısmının ise bazı fragmanları günümüze ulaşmıştır. Kaan H. Ökten, "Giriş" Parmenides, *Fragmanlar* içinde, çev. Kaan H. Ökten (İstanbul: Alfa Yayınları, 2019), 16.

³ Peter Adamson, *Kesintisiz Felsefe Tarihi*, çev. Fethi Yıldırım. (İstanbul: Alfa Yayınları, 2020), 24.; W. K. C. Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi, Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar*, çev. Ergün Akça. (İstanbul: Kalcı Yayınları, 2011), 13.

⁴ Y. Gurur Sev, "Önsöz" Ksenophanes, *Fragmanlar* içinde, çev. Y. Gurur Sev (İstanbul: Pinhan Yayınları, 2019), 7.

⁵ Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi, Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar*, 411.; Andre Laks, Sokrates öncesi felsefeyle ilgili antik dönemde Sokratesçi-Cicerocu ve Platoncu-Aristotelesçi tutumların olduğunu savunur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Andre Laks, *Presokratik Felsefeye Giriş*, çev. İlhan Burak Tüzün. (İstanbul: Vakıf Bank Kültür Yayınları, 2022), 11-34.

⁶ Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi, Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar*, 55.; Örneğin Russell'a göre Aristoteles Sokrates öncesi filozofların görüşlerini onları çürütmek amacıyla nakleder. Bertrand Russell, *Batı Felsefe Tarihi İlkçağ Felsefesi*, çev. Ahmet Fethi. (İstanbul: Alfa Yayınları, 2020), 100.; Molacı'ya göreyse Herakleitos'un düşüncesinin belirsizleşmesine Aristoteles dışındaki tanıklar katkıda bulunmuşlar. Melike Molacı, "Herakleitos'un Ethos'u: Marcus Aurelius'un Daimon'u," *Felsefi Düşün* sayı: 13 (2019): 232.

⁷ M.Ö. 540-480 yılları arasında yaşadığına kanaat getiriliyor. Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), 422.

⁸ Erdal Yıldız ve Güvenç Şar, *Herakleitos'un Oyunu, Herakleitos Fragmanlarına Yorumlar* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 15.; Samih Rifat, *Herakleitos, Bir Kapalı Söz Ustasıyla Buluşma Denemesi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 11.; Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi, Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar*, 410.

⁹ "Düşüncenin ücre köşelerine kadar ilerleyen bu görkemli yolculuğun en büyük tanığı eski çağ yorumcularının satır aralarına sinen ve doksografların kandilin titrek ışığında seçip çıkardıkları kısa ve özlü fragmanlar ya da Herakleitos'un bir kâhin edasıyla söylediği deyişler." Çiğdem Dürüşken, "Ateşten Fragmanlar ve Herakleitos'un Dile Gelişi", Herakleitos, *Fragmanlar* içinde, çev. Cengiz Çakmak (İstanbul: Kalcı Yayınları, 2005), 11-12.

bağlamda onun görüşlerini yorumlayan az sayıda çalışma bulunmaktadır.

Çalışmamızda izleyeceğimiz yola gelince, öncelikle Herakleitos'u tanıtmakla başlayacağız. Akabinde Herakleitos'un görüşlerine dair yapılan yorumlara yer vereceğiz. Bu doğrultuda onun fragmanlarında sıkça geçen kavramlar üzerinde duracağız. İşbu kavramların irdelenmesinden sonra tutarlı bir Herakleitos felsefesinden söz etmek için onu siyasi bir bağlamda okumamız gerektiğini ileri sürüp, iddiamızı temellendirmeye çalışacağız. Bu bağlamda onun varlığa, kozmosa ve teolojiye dair söylediği tezlerin siyasi vizyonuna hizmet ettiğini savunacağız. Yani Herakleitos'un temel amacının bir varlık tasavvuru oluşturmak değil, muhataplarını yeni bir siyasallaşma sürecine davet etmek olduğunu, bu doğrultuda içinde bulunduğu siyasi duruma eleştiriler yönelttiğini, alternatif bir siyasi sahne oluşturmaya çalıştığını ileri süreceğiz. İddiamızı temellendirmeye çalışırken (a) Herakleitos'tan günümüze ulaşan fragmanların yakın okumasını yapacağız ve (b) bu okumayı, eş ve artzamanlı olarak Herakleitos'un yaşadığı döneme dair tarihsel verilerin yorumuyla irtibatlandırmaya çalışacağız. Çalışmamıza Herakleitos'u yakından tanımakla başlayalım.

1. Kimdir “Karanlık Lakaplı” Herakleitos?

Tıpkı yazdıkları gibi kendisi hakkında da elimizde kesin bilgiler mevcut değil. Onun hakkında söylenenler nitelik olarak az, nitelik olarak ise birbiriyle tutarsız bilgilerden ibarettir. Birbiriyle tutarsız bilgilerin aynı kaynaktan geldiği örnekler de var. Örneğin, Laertios onun hayatı hakkında çelişkili bilgiler aktarır. Onun aktardığı bir rivayete göre yakalandığı hastalığı tedavi etmek için güneşin altında etrafını tezeklerle kaplatmış şekilde yatarken ölmüş,¹⁰ diğer bir rivayete göre köpekler tarafından yenilmiş,¹¹ bir başka rivayete göreyse hastalıktan ölmüş.¹² Guthrie'ye göre ise herhangi bir eser yazıp yazmadığı konusunda bir uzlaşma yoktur.¹³ Ancak Laertios'un bu konudaki tanıklığı esas alınacak olursa, kozmos, siyaset ve teoloji üzerine diye üç bölüme ayrılan bir kitap yazmış ve onu Artemis tapınağına bırakmış.¹⁴ Kaynaklar Krates adında birinin o eserin kopyasını Atina'ya getirdiğini aktarır.¹⁵ Muhtemeldir ki eser Atina'ya getirilen kopyanın çoğaltılması sonrası Platon'un ve Aristoteles'in eline geçmiştir. Nitekim Guthrie, Regenbogen'e dayanarak eserin Platon'un ve Aristoteles'in elinde bulunduğunu söylüyor.¹⁶

Herakleitos, yazdığı eserin ve söylediklerinin anlaşılmamasından dolayı “karanlık” lakabıyla anılmıştır.¹⁷ Örneğin Aristoteles, *Retorik* isimli eserinde şöyle diyor: “Herakleitos'un cümlelerini ayırmak kolay bir iş değildir, çünkü çoğu kez belli bir kelimenin önceki mi, yoksa sonraki cümleye mi ait olduğu belli değildir.”¹⁸ Aynı şekilde Theophrastos da onun eserini yarım ve çelişkili bulur.¹⁹ Demetrius'un da aynı kanaatte olduğunu eklememiz gerekir.²⁰ Bununla birlikte bütün filozofların onun sözlerini kapalı bulduğu söylenemez. Nitekim Yıldız ve Şar, Nietzsche ve Heidegger'in, Herakleitos'un sözlerini açık bulduklarını aktarırlar.²¹ Yani hem hayatına dair bilgiler hem de fragmanlarına yönelik yorumlar birbirine zıtlık oluşturur. İronik bir şekilde bu durum Herakleitos'un zıtlıklardan söz ettiği fragmanlarıyla uyuyor. Herakleitos'a göre zıtlıklar evrenin en temel yani aslî öğeleridir. “Keyif ve keyifsizlik, bilgi ve bilgisizlik,

¹⁰ Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, 423.

¹¹ Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, 423.

¹² Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, 423.

¹³ Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi, Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar*, 413. Ayrıca bkz: Maria Michela Sassi, “Herakleitos ve Empedokles” *Felsefe Tarihi Antik Yunan* içinde, ed. Umberto Eco (İstanbul: Alfa Yayınları, 2020), 58.

¹⁴ Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, 423-424.

¹⁵ Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, 425.

¹⁶ Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi, Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar*, 414.

¹⁷ Sassi, “Herakleitos ve Empedokles,” 58.; Anthony Kenny, *Batı Felsefesinin Yeni Tarihi, Antik Felsefe*, çev. Serdar Uslu. (İstanbul: Küre Yayınları, 2017), 34.

¹⁸ Aristoteles, *Retorik*, 1407b, çev. Ari Çokona. (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2019), 181.

¹⁹ Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, 424.

²⁰ Yıldız ve Şar, *Herakleitos'un Oyunu, Herakleitos Fragmanlarına Yorumlar*, 14-15.

²¹ Yıldız ve Şar, *Herakleitos'un Oyunu, Herakleitos Fragmanlarına Yorumlar*, 17.

büyük ve küçük, yukarı ve aşağı hepsi aynı.”²² Yani onun, kendisine dair bilgilerin birbirine zıt olması ve sözlerinden hem karanlık hem açık olarak söz edilmesi durumundan rahatsız olacağını düşünmüyoruz. Belki de sözlerinin hem açık hem kapalı olarak anlaşılmasını istemiştir. Tam da bu yüzden “beni dinlemeyin *logos*u dinleyin”²³ der. Ancak bu açıklama yine şu soruyu sormamıza engel değildir. Herakleitos neden bilmecemsi konuşuyor? Niçin seçtiği ifadeler gizemli bir anlam dünyasını işaret ediyor? Kendisinden önceki filozofların gizemli bir anlam dünyasına işaret eden ifadelerle konuşmadığı iddia edilemez. Keza günümüze ulaşan bir fragmanda Thales’in “tanrı düzenin aklıdır, evren ise canlı ve tanrılarla doludur”²⁴ dediği söylenilir. Benzeri ifadeler Anaksimandros ve Anaksimenes’ten günümüze ulaşan fragmanlarda da rastlıyoruz. O zaman niçin söz konusu filozoflar değil de Herakleitos’un söyledikleri karanlık ve gizemli olarak yorumlanagelmiştir? Herakleitos’un insanların çoğunu eleştirdiği yani muhataplarına yönelik eleştirel bir dil kullandığı ortadadır. Örneğin şu fragman bize bir fikir verebilir: “İnsanlar apaçık olan şeylerin bilgisiyle ilgili olarak diğer tüm Yunanlardan daha bilge olan Homeros’la aynı şekilde yanılmaktadır.”²⁵ Muhataplarını eleştiren kimse, bu eleştirileriyle ne yapmayı hedefler? Onlara doğru olanı göstermeyi hedeflemiyorsa niçin eleştirel bir yaklaşım içerisinde ve eğer doğru olanı bilmiyorsa niçin doğru hakkında konuşur? Muhataplarını bilmedikleri için eleştiren Herakleitos’un muhataplarının anlayamadığı bir dil kullanmayı tercih etmesinin anlamlı bir açıklaması olmalıdır. Herakleitos’un muhataplarının onun anlayamayacağı bir üslupla onlara teklif sunması kuşku uyandırıyor. Elbette daha muhataplarının anlam dünyalarında mitolojik öğeler esaslı bir yer tutmuşken ondan muhakeme faaliyetimizin yadırgamayacağı ifadelerle konuşması beklenemezdi. Blanchot’nun da belirttiği üzere onun döneminde hala kutsal dilin tüm ağırlığı hissedilmekteydi.²⁶ Örneğin kendisiyle aynı veya kendisinden biraz sonra yaşamış Parmenides’in *Peri Physeos*’ta açık bir dil kullandığı da iddia edilemez. Özellikle de söz konusu eserin ‘Giriş’ (*Proem*) adlandırılan ilk kısmında mistik²⁷, şamanik²⁸ ve şifacı-kâhince²⁹ bir dil kullandığı ortadadır. Pythagorasçılar da muhakeme faaliyetimizin yadırgamayacağı dil kullandıkları söylenemez. Keza Pythagorasçılığın bir düşünce ekolünden ziyade dini bir tarikatı çağrıştırdığı savunulur.³⁰ Herakleitos’a ve ondan kalan fragmanlara yönelik algımızı şekillendiren etken, ‘neye felsefe, kime filozof denir?’ sorusuna verilen ve bizim sorgulamaksızın miras aldığımız yanıtlar olabilir. Belki de felsefe tarihine yönelirken özellikle Sokrates öncesi felsefeyi irdelerken işe bu mirası sorgulamakla başlamamız gerekir. Tabii *Phaidros* diyalogunda Sokrates’in metni öksüz çocuğa benzetmesi³¹ önemli bir husustur. Sokrates’in bu açıklaması hermenötik bir sorunsala işaret eder. Metin yazıldıktan sonra bir anlamda kendisini savunamaz duruma gelir. O okurun sorularına yanıt veremiyor, çünkü ebeveynlerinden ayrılmış/kopmuş durumdadır. Sokrates’in sözünü ettiği öksüzlük hali diğer tüm metinler gibi Herakleitos’un fragmanları için de geçerlidir. Ama tabii, Herakleitos’un sözlerindeki kapalılık ve gizemin diğer filozofların metinlerine kıyasla daha fazla olduğu savı ileri sürülürse sorgulamanın niteliği değişir. Herakleitos’un sözlerinin kapalı, karanlık ve gizemli olarak anılmasının başka bir sebebi olduğu kanaatindeyiz.

2. Herakleitos’un Sözleri: İçerik ve Biçim Uyumu

Herakleitos’un muhatapları tarafından anlaşıldığı kendisine özellikle siyasi işlerde danışıldığı olgusundan anlaşılır.³² Eski Yunan *polis*lerinde bir metnin yasa olarak işlev görmesi amaçlandığında tapınaklara koyulduğunu

²² Herakleitos, *Fragmanlar*, çev. C. Cengiz Çevik. (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2020), B13, 6. Bu çalışma, Herakleitos’un fragmanlarının çevirisi için başvurduğumuz kaynaktır. Herakleitos’un fragmanlarının Türkçeye yapılmış diğer çevirilerden yararlanmakla birlikte, işbu çalışmalara çevirmenlerinin açıklamaları ve notları için başvurduk.

²³ Herakleitos, *Fragmanlar*, D47, 16.

²⁴ Thales, *Fragmanlar*, R35, çev. Y. Gurur Sev. (İstanbul: Pinhan Yayınları, 2019), 41.

²⁵ Herakleitos, *Fragmanlar*, D21, 12.

²⁶ Blanchot, “Herakleitos,” 87.

²⁷ C. Göbel, “Mysticism and Knowledge in Parmenides,” *Downside Review* 120, (2002): 159.

²⁸ W. K. C. Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi II*, çev. Faruk Gültekin. (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2019), 30.

²⁹ Y. Ustinova, *Caves and the Ancient Greek Mind* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 191-192.

³⁰ Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi, Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar*, 160-167.

³¹ Platon, *Phaidros*, 275e, çev. Hamdi Akverdi. (İstanbul: Maarif Matbaası, 1943), 113.

³² Herakleitos, *Fragmanlar*, B4 Plut. Garr. 17 51 1B, 4.

biliyoruz. Herakleitos'un Artemis tapınağına metin bırakması olgusu bu bağlamda anlam kazanır.³³ Yani Herakleitos yasa koyucu olarak hareket etmiş veya yazdıklarının yasa işlevi görmesini istemiştir. Kenny de antikçağda onun eserinin doğa araştırması mı yoksa siyasi düzene dair bir inceleme olduğu konusunda kararsız kaldığına dikkat çekiyor³⁴ ve şu sonuca ulaşıyor: "Bazı Sokrates öncesi filozofların siyasi anlamda etkin isimler olduklarına yönelik bildirimler bulunsada Herakleitos'un, fragmanları esas alındığında, bir siyaset felsefesi geliştiren ilk isim olduğu söylenebilir."³⁵ Kenny'nin Sokrates öncesi filozoflarla ilgili yargısını doğrulayan bilgiler var. Örneğin Thales'in yasa koyuculuğuna ve siyasi faaliyetle iştigal ettiğine dair rivayetler mevcuttur.³⁶ Cernin de Miletli filozofların siyasetle doğrudan ilgili olduklarını savunuyor.³⁷ Söylediği şeylerin yasa olarak telakki edilmesini amaçlayan Herakleitos'un anlaşılma istemediğini ve kapalı konuşmayı tercih ettiğini söylemek tutarsız olur. Onun yönetici bir aileden geldiği, yönetme sırası kendisine geldiğinde makamından el çektiği bilgisine³⁸ atıfla onun siyasetle ilgilenmediği varsayımına da katılmıyoruz. Mevcut siyasetten uzak durmakla, siyasi faaliyetten uzaklaşmak arasında kategorik bir fark bulunur. O, Yunanlıların sürdürdükleri siyaset anlayışına karşıydı. "Onun apolitik olmadığının göstergelerinden biri insan yasalarına ilişkin tespitleridir."³⁹ Herakleitos'un yeni bir siyasi düzenin peşinde olduğu savı üzerinde durmamız gerekir. Bu savı destekleyenler arasında Helenistik dönem yazarlarından Diodotos da var. Gadamer, onun Herakleitos'un metinlerini iyi bildiğini ve Herakleitos'un *politeia* yani devlet üzerine fikir yürüttüğünü söyler.⁴⁰ Yeni siyasi sahneyi oluştururken de varlığın işleyişini esas alır. Onun aynı cümle içerisinde hem çok basit hem çok mürekkep ifadeler kullanması durumu da kanaatimizce düşüncesiyle tutarlılık ve uyum arz eder. Onun düşüncenin içeriği ve düşüncenin ifade biçimi arasında bir uyum tesis etmeyi hedeflediği anlaşılır. Bu anlamda onun içerik ve biçim uyumunu gözetken ilk filozoflardan biri olduğu söylenebilir. Zıtlıkların uyumu üzerinde duran birisinin basit ve mürekkep ifadelerden oluşan cümleler kurması tutarlı bir edimdir. "Her tümce bir kozmostur. Çok ince hesaplanmış bir düzenlemedir ve bu düzenlemenin öğeleri, çok büyük gerilim ilişkileri içindedirler. Hiçbir zaman yerlerine ve görüntülerine karşı tarafsız değildir."⁴¹ Yani Herakleitos'un temel yaklaşımı anlaşıldıktan sonra fragmanlarındaki kapalılık ve gizem çözülüyor. Onun temel yaklaşımı olan zıtlıkların uyumu fikri⁴² bütün kavramlarına yansımış görünüyor. Bu da belirttiğimiz üzere içerik ve biçim uyumunun en bariz göstergesidir. İçerik ve biçim uyumunun izinin sürülebileceği kavramlardan biri ateştir (*pûr*).

3. Yıkıcı ve Oluşturucu "Ateş" (*pûr*)

Peters'in *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözcüğü*'nde mütercim, Herakleitos'un temel kavramlarından olan ateş (*pûr*) kavramının Osmanlıcasının karşılığı olarak hem *nâr* (ateş) hem de *nûr* (ışık) kelimelerine yer verir.⁴³ Şehristanî'nin *El-Milel ven-Nihal* isimli eserinde Herakleitos'un *pûr* kavramından *nûr* olarak söz edilir. Bu Şehristanî'nin bireysel tercihi olmaktan öte Arapça ile ilgili bir durumdur. Zira Arapça *nûr* (ışık) ve *nâr* (ateş) aynı kökten; *nvr* kökünden gelirler.⁴⁴ O, Herakleitos'u anlattığı kısma şöyle başlar. "Allah, hak *nûr*dur ki onu akıllarımızla idrak edemeyiz. Zira akıllar bu ilk hak *nûr*dan yaratılmıştır."⁴⁵ Aynı şekilde Herakleitos'un fragmanlarında ateş (*pûr*) kavramının geçtiği yerlere baktığımız zaman onun sadece bir şeyi yok eden değil aynı zamanda var eden ve bu var etmenin de

³³ Sassi, "Herakleitos ve Empedokles," 58.

³⁴ Kenny, *Batı Felsefesinin Yeni Tarihi, Antik Felsefe*, 34.

³⁵ Kenny, *Batı Felsefesinin Yeni Tarihi, Antik Felsefe*, 37.

³⁶ Thales, *Fragmanlar*, P8, 15 ve R11, 33.

³⁷ David Cernin, "Methodology of the History of Philosophy: A Different Approach to the Philosophy of Heraclitus," *Aither* sayı: 4 (2016): 34.

³⁸ Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, 422-423.; Çevik, "Sunuş," xv.

³⁹ Çevik, "Sunuş," xviii.

⁴⁰ Hans Georg Gadamer, *Bilgeliğin Başlangıcı*, çev. Mehmet Barış Albayrak. (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2023), 49.

⁴¹ Blanchot, "Herakleitos," 89.

⁴² Werner Jaeger, *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi*, çev. Güneş Ayas. (İstanbul: İthaki Yayınları, 2012), 163.

⁴³ Francis E. Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözcüğü*, çev. Hakkı Hünler. (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2004), 337.

⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisanu'l Arab*, C. 14. (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l Arabîy, 1999), 321-325.; Feyruzabadi, *Bahri-l Muhit* (Dimaşk: Mektebu Tahkik'it Turâsî fî Müesseseti'r Risale, 1998), 488.; Mütercim Âsım Efendi, *Kamûsu'l Muhît Tercümesi*, C. 3. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2013), 2388-2392.

⁴⁵ Şehristanî, *El-Milel ven-Nihal*, çev. Mustafa Öz. (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014), 319.

bazen ontolojik anlamda değil de epistemolojik anlamda aydınlatan bir rolü olduğu anlaşılır. Örneğin “her şey ateşten gelir ve yine ona dönüşerek yok olur”⁴⁶ fragmanındaki ateş (*pûr*) ontolojik anlam içerirken, “ateş; yoksunluk ve doygunluk”⁴⁷ fragmanında ateş, ruhun bilgili ve bilgisiz durumunun belirleyici olarak yorumlanmaya uygundur. Zira Herakleitos'ta “ateş, sadece maddî bir ilke değil aynı zamanda akılsal bir ilkedir.”⁴⁸ Cicero, Herakleitos'un fragmanlarındaki ateş (*pûr*) kavramına yönelik farklı yorumların olduğundan söz ediyor.⁴⁹ Cicero ateşin, birincil ilke (*arkhe*) olmasına yönelik iddianın sorgulanabilir olduğuna değinerek, ruhun sadece ateşten değil aynı zamanda candan da oluşmasının daha tutarlı bir açıklama olduğunu belirtir.⁵⁰ Eğer Herakleitos'un kullandığı *pûr* kavramının sadece ateş değil aynı zamanda *nûr* anlamını da içerdiği ve hem ateş hem *nûr* olarak kullandığı hesaba katılırsa ortada bir sorun kalmıyor. Cicero ruhla ilgili soruşturmasına şunu ekler: “Ama ateş diğer öğeler olmadan sırf kendinden ibaret bir canlıysa, duyumdan yoksun olamaz. Çünkü onun bedenimizde olması bizim hissetmemizi sağlıyor. Burada da aynı şeyi tekrarlayabiliriz. Duyuma sahip herhangi bir şey hem hazzı hem de acıyı tatmak zorundadır. Dahası acıya maruz kalan aynı zamanda yok olmaya da mahkûmdur. Demek ki sizler ateşin bile sonsuz olduğunu kanıtlayamıyorsunuz.”⁵¹ Ancak *nûr*un ateş gibi beslenmeye ihtiyacı yoktur. Cicero'nun ateşe yönelik sonluluk eleştirisi⁵² de *pûr*'un *nûr* sıfatı öne çıkarılarak yanıtlanabilir. Şehristanî'nin Herakleitos yorumunda bu yaklaşım esas alınır. *Pûr*'un biri değişen yani oluşa yönelik ateş, diğeryise değişenin de varlık sebebi olan alana bakan *nûr* olan iki sıfatı var. Yani Herakleitos'un *pûr*'u hem yıkar bu onun ateş sıfatıdır hem de oluşturur bu da onun *nûr* sıfatıdır. “Sırf ateşe dönüşen parçaları aşağı inerler sırf *nûr* olanları ise yukarı çıkar, şerir, kirli ve habis nefslar, ateşin çevrelediği bu âlemde ilelebet daimî azap içinde kalır. Şerefli, halis ve temiz nefslar ise tamamıyla *nûr*, parlaklık ve güzellik olan âleme intikal eder, burada ebedi olarak nimetler içinde bulunurlar.”⁵³ *Pûr*'un hem yıkıcı hem de oluşturucu olarak yani hem ateş hem de *nûr* olarak var olması Herakleitos'un genel yaklaşımıyla uyum içerisindedir. Zira onun zıtlıkları temel alan bir zeminden hareket ettiği ortadadır. “Çokluktaki uyum ve düzeni, karşıtların birliğini “bir olan” (*hen*) diye ifade eder.”⁵⁴ Gadamer'in sözleriyle o, “tüm karşıtlık içinde Bir'i arar ve Bir'de karşıt olanı bulur.”⁵⁵ *Pûr*'un yıkıcı ve oluşturucu iki sıfatının olması onun tanrısallığıyla ilişkilendirilebilir. Yani *pûr* aynı zamanda tanrısallık semboldür. Tanrısallıkla ilişkili diğeri bir kavramsa *logos*'tur. O zaman Herakleitos'un hem Tanrı hem de *logos* kavramlarını irdelememiz gerekir.

3.1 Tanrı ve Tanrısallık Yasa Olarak Logos

Herakleitos'un metninin başında yer aldığı düşünülen⁵⁶ “insanlar her daim var olan bu *logos*'u işitmeden önce de, ilk defa işittikten sonra da kavramıyorlar. Her şey bu *logos*'a göre gerçekleşse de ben onların her birinin doğalarıyla uyumlu olduğunu analiz ederken ve nasıl olduklarını gösterirken bahsettiğim şeyleri ve sözlerimi anlamamış gibi davranıyorlar”⁵⁷ sözleri özellikle Hristiyan düşünürlerin dikkatini çekmiştir. Gadamer, Hristiyan yazarların Herakleitos'a olan ilgilerinden ve özellikle Teslis inancını açıklamak için Herakleitos'a müracaat ettiklerinden söz eder.⁵⁸ Yuhanna İncil'inin “Başlangıçta Söz vardı. Söz Tanrı'yla birlikteydi ve Söz Tanrı'ydı. O'ydu başlangıçta Tanrı'yla birlikte olan” ayetleri ve Herakleitos'un metninin başında yer alan ilk fragman arasında benzerlik kurulabilir. Bu gibi benzerliklerin Gadamer'in de vurguladığı üzere Hristiyan düşünürlerin gözünden kaçması imkânsızdı. Tabii burada

⁴⁶ Herakleitos, *Fragmanlar*, T50, 43.

⁴⁷ Herakleitos, *Fragmanlar*, D90, 21.

⁴⁸ Hakan Poyraz, “Herakleitos: Kosmos'tan İnsana,” *Felsefe Dünyası* sayı: 35 (2002): 24.

⁴⁹ Cicero, *Tanrıların Doğası*, çev. Çiğdem Menzilioğlu. (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012), 36, 373.

⁵⁰ Cicero, *Tanrıların Doğası*, 36, 373.

⁵¹ Cicero, *Tanrıların Doğası*, 36, 373.

⁵² “Yok olabilen bir şey, doğası bakımından sonsuz değildir. Ateş beslenmezse yok olacaktır, demek ki ateş doğası bakımından sonsuz değildir.” Cicero, *Tanrıların Doğası*, 37, 375.

⁵³ Şehristanî, *El-Milel ven- Nihal*, 319.

⁵⁴ Çetin Türkyılmaz, “Herakleitos'un Adalet Görüşü,” *Temaşa Dergisi* sayı: 2 (2015): 55.

⁵⁵ Gadamer, *Bilgeliğin Başlangıcı*, 78.

⁵⁶ Sextus Empiricus Adv. Math. 7.132'te ‘Herakleitos'un eserinin başında söylediği şudur’ diyerek bu fragmanı aktarır. akt. Çevik, Herakleitos *Fragmanlar*, 9.

⁵⁷ Herakleitos, *Fragmanlar*, D1, 9.

⁵⁸ Gadamer, *Bilgeliğin Başlangıcı*, 21-30.

sorulması gereken soru, Hristiyanlığın Herakleitos'tan etkilenip etkilenmediği değil Herakleitos'un peygamberî öğretiden etkilenip etkilenmediği olmalıdır. Philon'a göre Herakleitos, Hz. Musa'dan etkilenmiştir.⁵⁹ Şehristanî'ye göreyse antik Yunan filozofları peygamberî öğretiden etkilenmişler. Ona göre Yunan filozoflarının çoğu peygamberlerle görüşmüşlerdir.⁶⁰ Nitekim Jaeger de Herakleitos'un dilinin peygamberî olduğunu söyler.⁶¹ Guthrie ise onun vahiy almış biri gibi konuştuğunu ve peygamberî bir üslup benimsemesinin bir metafor olmadığını belirtir.⁶²

Onun Tanrı'ya dair söyledikleri ve Tanrı'yı karşıtların birliği olarak görmesi ile peygamberî öğreti arasında bağın olduğunu görebilmemiz için en uygun kavram *Esma'ül Hüsna* olabilir. *Esma'ül Hüsna*, Tanrı'nın doksan dokuz ismini anlatır. Bu isimlerden bazıları birbirine karşıt olarak konumlanıyor. Örneğin Tanrı'nın *el-Kâbid* ismi sıkın, daraltan, *el-Bâsıt* ismiyse açan, genişleten, *el-Hâfid* alçaltan, *er-Râfi* yükselten, *el-Mu'iz* izzet veren, *el-Müzil* zillette düşüren, *el-Muhyî* can veren, *el-Mümîd* ölümü tattıran, *el-Mukaddim* öne alan, *el-Muahhir* sona alan, *el-Evvel*, ezeli olan, *el-Âhir* ebedi olan, *ez-Zâhir* açık olan, *el-Bâtın* kapalı olan, *et-Tevvâb* bağışlayan, *el-Müntekim* intikam alan, *ed-Dâr* zarar veren şeyleri yaratan, *en-Nâfi* yarar veren şeyleri yaratan anlamlarına gelir. Anlaşıldığı üzere *Esma'ül Hüsna* karşıtları ihata eden bir Tanrı tasavvurunu ortaya koyuyor. Bu Tanrı tasavvuru Herakleitos'un Tanrı tasavvuruyla ve genel anlamıyla hareket ettiği felsefi zeminle alakasız gibi durmuyor. Zira o bir fragmanında "Tanrı: Gündüz gece, kış yaz, savaş barış, tokluk açlık"⁶³ diyerek Tanrı'yı betimler. Şunu da belirtmekte fayda var *Esma'ül Hüsna* aynı zamanda tasavvuf geleneğinde Tanrı ve varlık arasındaki her türlü ilişkiyi belirleyen ve hem ontolojik hem de epistemolojik bir ilkedir.⁶⁴ Herakleitos'ta da Tanrı'nın karşıtları kendisinde *bir*'lediği doğası yasa olarak her şeye sirayet eder. Başka bir deyişle Tanrı'nın doğası bütün varlıkta tecelli etmektedir. Varlık, tanrısal doğayı esas alarak var olmaktadır. Yani varlık var olabilmek için tanrısal doğaya uygun hareket eder. Bu varlık için bir yasadır. Varlık söz konusu yasayı ihlal edemez, ederse var olamaz, Herakleitos'un tabiriyle adaletin yardımcıları olan Erinyesler var olanların ölçüyü aşmamasını gözetirler.⁶⁵ Bu durumu anlatmak için Herakleitos'un kullandığı kavram *logos*'tur. "*Logos* kavramı onun fragmanlarında üç temel anlamda kullanılır. 1. Söz, söyleme, anlatma ve söylem. 2. Yasa, kural, ölçü, ilke ve miktar. 3. Saygınlık ve ün."⁶⁶

Herakleitos özellikle muhataplarının da varlığın uyduğu tanrısal yasalılığı önce anlamalarını sonra ona tabi olmalarını istiyor gibidir. O insanlara tanrısal yasalılığı anlatırken peygamberî üsluba başvurur. Kendisinin adeta bir elçi olduğunu, onu değil kendisini de önceleyen *logos*'u dinlemelerini istiyor. "Asıl bilgece olan beni değil, *logos*'u dinledikten sonra her şeyin Bir olduğunu anlamaktır"⁶⁷ diyerek insanları tanrısal doğayı fark etmeye davet ediyor. Onun "her şey *logos*'a göre gerçekleşir"⁶⁸ ve "Tanrı'ya göre her şey güzel, iyi ve adildir, ancak insanlar bazı şeylerin adil olduğunu, bazı şeylerin de adil olmadığını varsayar"⁶⁹ sözleri tanrısal bir perspektiften varlığın ve oluşun güzel, iyi ve adil görüldüğü, insanın perspektifinden ise bunun böyle olmadığını anlatır. Burada onun amacı insanları o tanrısal perspektifi üstlenmeye teşvik etmektir. İlkece insanın bunu yapabileceğine inanır. Zira *logos*'u fark etmenin yani tanrısal olanı ve tanrısal yasayı idrak etmenin yolunun insanın kendisini bilmesinden geçtiğini söyler. Çünkü "kendini bilmek ve ölçülü (*logos*) olmak bir potansiyel olarak herkeste bulunur."⁷⁰ Bundan dolayı "kendimi aradım"⁷¹

⁵⁹ Philon, *Questions on Genesis*, 4.152.; akt. Çevik, "Herakleitos," 53.

⁶⁰ Şehristanî, *El-Milel ven- Nihal*, 292 ve 296.

⁶¹ Jaeger, *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi*, 158.

⁶² Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi, Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar*, 420-421.; Samih Rifat ise M. Tannery *Pour l'Histoire de la Science Hellene* isimli eserinde, D. Merejkovsky ise *Les Mysteres de l'Orient* isimli eserinde Herakleitos'un görüşleri ve eski Mısır din ve felsefe düşünceleri arasında irtibat olduğunu ileri sürdüklerini aktarır. Rifat, *Herakleitos, Bir Kapalı Söz Ustasıyla Buluşma Denemesi*, 22.

⁶³ Herakleitos, *Fragmanlar*, D47, 16.

⁶⁴ Ekrem Demirli, *Tasavvufun Altın Çağı* (İstanbul: Sufi Kitap, 2015), 108.

⁶⁵ Herakleitos, *Fragmanlar*, D95, 21.

⁶⁶ Çakmak, "D1 Fragmanına Yönelik Açıklama," 30.

⁶⁷ Herakleitos, *Fragmanlar*, D47, 16.

⁶⁸ Herakleitos, *Fragmanlar*, D1, 9.

⁶⁹ Herakleitos, *Fragmanlar*, D74, 19.

⁷⁰ Herakleitos, *Fragmanlar*, D31, 14.

⁷¹ Herakleitos, *Fragmanlar*, D37, 15.

diyor. Zira insanın ruhunda (*psykhe*) tanrısallıktan yani *logos*'tan parça var. “*Logos*'un içine yerleştiği insan kendini dönüştürmez, görünümünden görünüme geçmez, o *logos* biçimindedir, Tanrı'ya benzemiştir.”⁷² Çakmak ruhun (*psykhe*) *logos*'a sahip olmasını mikrokosmos ve makrokosmos arasındaki ilişki bağlamında yorumluyor.⁷³ Bu yoruma göre insandaki *logos*, evrendeki *logos*'tan bir parçadır.⁷⁴

3.2. Ruh'un (Psykhe) Verdiği Savaş

İnsan, kozmosun küçük bir modeliyse o zaman kozmos için geçerli olan karşıtların çatışması insan için de geçerlidir. Kozmos⁷⁵ karşıtların çatışması uyumla sonuçlandığı için var olmaya devam ediyor. Bu bağlamda doğa (*physeos*) da savaş (*polemos*) vermektedir ve doğanın (*physeos*) savaşı yokluğa karşıdır. Doğanın (*physeos*) var olması bu savaşı tekrar tekrar kazanmasına bağlıdır. Zira “savaş (*polemos*) her şeyin babasıdır.”⁷⁶ Herakleitos'a göre adil olan (*dike*) da budur. “Bilinmeli ki, savaş ortaktır, adalet çatışmadır ve her şey çatışmadan ve zorunluluktan doğar.”⁷⁷ Peki, insanda durum nasıl cereyan ediyor? Herakleitos'a göre insan ruhu (*psykhe*) için de karşıtların savaşı geçerli bir olgudur. Bunu özellikle “barbar bir ruha sahip olanların gözleri ve kulakları insanlar için kötü tanıklardır” demesi, duyuşsal kavrayışa karşı çıkışı ve *logos*'u duyuşsal kavrayışın önüne koyması⁷⁸ ruhun da bir savaş verdiğini düşünmemize yol açıyor. Bu savaşta ruhun *kuru* ve *nemli* hallere dönüşmesi söz konusudur. Eğer ruh kendi içerisinde karşıtların uyumunu *logos* lehine kurarsa o zaman kuru⁷⁹, duyuşsal kavrayış lehine kurarsa o zaman nemli olur.⁸⁰ Herakleitos'un insanın kendi içerisinde verdiği savaştan söz ederken bir anlamda organlarla ilgili verdiği örnekler, ruhun buharlaşmasından, nemlenmesinden söz etmesi, kulak ve göze dair tespitler ileri sürmesi muhtemelen onun ve diğer Sokrates öncesi filozofların tıpla ilişkilendirilmelerine yol açmıştır. Andre Laks *Antik Tıp* isimli Hipokratesçi bir eserin yazarının filozoflarla kendi aralarına bir mesafe koyduğundan söz eder. Hipokratesçi yazara göre söz konusu filozoflarla kendileri aralarındaki tek ortak taraf bazen aynı tıbbi sözcükleri kullanmalarıdır.⁸¹ Herakleitos'un tıbbın alanına girecek varsayımlarda bulunmasının sebebinin insanın verdiği savaşı anlatmak olduğunu düşünürsek, yanlış anlamamızın önüne geçebiliriz. Yani o, bir hekim olarak değil hakîm olarak konuşur. Amacı insanın tanrısal *logos*'u idrak etmesini sağlamaktır. Bu yolda kullandığı organlarla ilgili ifadeler birer metafor olarak değerlendirilmelidir. Nitekim Molacı da bu bağlamda şu tespitte bulunur: “İnsani eylem çeşitliliği, ruhun değişken doğasını ortaya koyarken insanların eylemleri, içsel sıvı dengesi tarafından belirlenir. Organik bir bütünlük olan insanda hem hastalık hem de sağlık bedende bulunan kanalların ‘iyi’ ya da ‘kötü’ sıvılarla dolu olmasına bağlıdır. Herakleitos ruhun sıcak ve kuru olmaya en yakın maddi karışım olduğunu düşünür.”⁸² Aynı şekilde Benjamin de Herakleitos'un insanla *polis* arasında benzerlikten hareket ettiğini ifade ediyor.⁸³ İnsan hem arzuya hem de arzusunu dizginleyecek hatta engelleyecek akla sahiptir. İnsanda duyu verilerinin sunduğu bilgiler olduğu gibi o bilgileri soruşturan ve bazen karşı çıkan akıl da var. Herakleitos bu durumun farkındalığıyla bunun bir savaş olduğunu söyler. Bu savaşı kazanmanın yolu olarak ise kozmosun işleyişini yani tanrısal *logos*'un esas alınması gerektiğini savunur. Yani bir anlamda insan kendi içerisinde farklılıkların ve karşıtların mücadele alanıdır. İnsan kendi içerisindeki bu farklılıkları ve karşıtları iki şekilde *bir*'leyerek var olur. Bunun ilk yolu kendi *logos*'una kulak vererek, uyumu *logos* lehine kurarak gerçekleşir.

⁷² Herakleitos, *Fragmanlar*, T94, 57.

⁷³ Çakmak, “D45 Fragmanına Yönelik Açıklama,” 119.

⁷⁴ Stoacı geleneğin Herakleitos'un bu tutumunu daha sonra geliştirdiği görülür. Tasavvuf düşünce geleneğinde formüle edilen “insan küçük âlem, âlem büyük insan” fikri hem stoacı yaklaşım hem de Herakleitos'un görüşü arasında benzerlikler kurulabilir.

⁷⁵ Metinde kozmos ve varlık sözcüklerini aynı anlamda kullanıyoruz.

⁷⁶ Herakleitos, *Fragmanlar*, D62, 17.

⁷⁷ Herakleitos, *Fragmanlar*, D61, 17.

⁷⁸ Herakleitos, *Fragmanlar*, T23, 34 ve T82, 52.

⁷⁹ Herakleitos, *Fragmanlar*, D110, 23.

⁸⁰ Herakleitos, *Fragmanlar*, D109, 23 ve D111, 24.

⁸¹ Laks, *Presokratik Felsefeye Giriş*, 13.

⁸² Molacı, “Herakleitos'un Ethos'u: Marcus Aurelius'un Daimon'u,” 236-237.

⁸³ Andrew Benjamin, *Place, Commonality and Judgment* (London: Continuum, 2010), 5.

Bu tanrısal *logos*'a uygun olan *bir*'lemedir.⁸⁴ Diğer yol ise içindeki *logos*'un aleyhine, duyusal olanın lehine kurduğu bir *bir*'lemedir. Ama bu *bir*'leme insanı görünürde *bir* kılıyor ama gerçekte o insan çokluk halindedir. “*Logos* ortak olmasına rağmen birçok insan kendi düşüncesi varmış gibi yaşıyor.”⁸⁵ O insanın uyku hali devam ediyor. “İnsanlar *Bir*'in ayrışarak kendi içinde uyum sağladığını anlamıyorlar.”⁸⁶ Herakleitos'un sözleriyle onlar kendi dünyasında yaşıyorlar, gerçek olan dünyaya uyanmış değiller. “Uyanık olanların dünyası bir ve ortaktır, buna karşılık uyuyanların her biri kendi özel dünyasına çekilir.”⁸⁷ Her insan kendisindeki *logos*'u keşfedebilir ve hakikate ulaşabilir. Bunu gerçekleştiremeyen insan Herakleitos açısından değersiz ve önemsizdir.⁸⁸ Onun savaşın bazılarını kral, bazılarını köle yaptığını anlattığı fragmanı,⁸⁹ ruhun (*psykhe*) verdiği savaş bağlamında değerlendirilebilir. *Logos*'a kulak veren ruh (*psykhe*) kral olurken, duyusal olana tabi olan ruh (*psykhe*) köle olur. “Kendisini evrensel bilgelikten ayırırsa insan hiçliğe dönecektir. Eylemde ye ahlaki davranışlarda olduğu gibi, düşünmede de görevi onu besleyen ve dünyanın zihin ve yasası olan bir yaşam özüne kendini teslim etmektir.”⁹⁰ Herakleitos, insanın tanrısal *logos*'u idrak etmesinin yolu kendi *logos*'una dönmesinden, kulak vermesinden geçmesine rağmen bunu çoğu zaman başaramadığını söyler. “İnsanlar her daim var olan bu *logos*'u işitmeden önce de ilk defa işittikten sonra da kavramıyorlar.”⁹¹ Burada sorulması gereken Herakleitos'un niçin herkesin kendisine dönmesini, kendisindeki *logos*'u fark etmesini ve bu fark edişin onu bir anlamda *Logos*'a götüreceğini savunur? İşte bu soru bizi onun görüşlerini siyasi bağlamda yorumlamamıza olanak sağlıyor.

4. Siyasi Sahnenin Peşinde

Herakleitos, Pers-Yunan savaşlarının gerçekleştiği bir dönemde yaşar. Tarihi kayıtlar şunu gösteriyor ki o doğmadan önce Pers hükümdarı Kiros, Efes'i işgal ediyor. Pers işgaline karşı başlayan isyana Efesliler katılmaz.⁹² Robitzsch'in tarihçi Ellinger'den aktardığı bilgiye göre Persler M. Ö 450 yılında Efes'i terk etmelerine rağmen Efesliler Perslerle güçlü bağlar kurmaya devam ederler.⁹³ Çakmak ise Herakleitos'un Efeslilerin Perslerle işbirliği yapmasına muhalefet ettiğini⁹⁴ ve egemen sınıfın siyasi oyunlara alet olmak istemediğini belirtir.⁹⁵ Bu bağlamda onun “aynı kişiler için çalışmak ve onlar tarafından yönetilmek can sıkıcıdır” fragmanı yurttaşlarını işgalcilere yönelik ayaklanma çağrısı gibi duruyor. “Tüm yetişkin Efesliler kendilerini asmalı ve kenti çocuklara bırakmalı”⁹⁶ ve “ey Efesliler, zenginliğiniz sizi terk etmesin, böylece kötülüğünüz kanıtlanabilsin”⁹⁷ fragmanlarının ise çağrısına kulak vermeyen yurttaşlarına yönelik bir sitem olarak yorumlanabilir. Kanaatimizce bu tarihi bilgiler onun neden mevcut siyasi ortamdan uzaklaşmak istediğinin ve tapınağa yerleşmesinin makul açıklamasıdır. Ayrıca onun neden insanları *logos*'un sesine kulak vermedikleri, uykulu oldukları, ruhlarının nemli olması yönünde eleştirdiği de izaha kavuşuyor. Herakleitos'un Pers işgaline karşı bir duruş sergilediği ve yurttaşlarını bu doğrultuda bir araya getirmeye çalıştığı görüşündeyiz. Gadamer'in de Pers işgali ve Yunan Aydınlanması arasında etki tepki ilişkisinin olduğunda söz ederken⁹⁸ anlatmak

⁸⁴ Padel'e göre ilk defa Herakleitos'la birlikte ruh (*psykhe*) kendiliğın özü olarak tanımlanır. Ruth Padel, *Greek Images of the Tragic Self* (New Jersey: Princeton University Press, 1992), 31.

⁸⁵ Herakleitos, *Fragmanlar*, D2, 9.

⁸⁶ Herakleitos, *Fragmanlar*, D47, 16.

⁸⁷ Herakleitos, *Fragmanlar*, T64, 47.

⁸⁸ Erwin Rohde, *Psyche, Yunanlarda Ruhlar Kültü ve Ölümsüzlük İnancı*, çev. Özgüç Orhan. (İstanbul: Pinhan Yayınları, 2020), 338.

⁸⁹ Herakleitos, *Fragmanlar*, D62, 17.

⁹⁰ Erwin Rohde, *Psyche, Yunanlarda Ruhlar Kültü ve Ölümsüzlük İnancı*, 334.

⁹¹ Herakleitos, *Fragmanlar*, D1, 9.

⁹² Jan Maximilian Robitzsch, “Heraclitus' Political Thought,” *Apeiron* 51/4, (2018): 417-418.

⁹³ Winfried Ellinger, *Ephesos: Geschichte Einer Weltstadt*. akt. Jan Maximilian Robitzsch, “Heraclitus' Political Thought,” 418.

⁹⁴ Muhtemelen Herakleitos ve Pers hükümdarı Darius arasında gerçekleşen mektuplaşma; Darius'un onu kendi ülkesine davet etmesi, yunanlıların ona değer vermediklerini ama kendisinin ona değer vereceğini bildirmesi ancak Herakleitos'un bu teklif reddetmesi rivayeti yaşanan bu tarihi gelişmeler bağlamında ortaya atılmıştır. Rivayet için bkz: Rifat, *Herakleitos, Bir Kapalı Söz Ustasıyla Buluşma Denemesi*, 19-20.

⁹⁵ Çakmak, “Herakleitos ve Fragmanlar Üzerine Genel Bilgiler,” 17.

⁹⁶ Herakleitos, *Fragmanlar*, B3, 4.

⁹⁷ Herakleitos, *Fragmanlar*, T148, 66.

⁹⁸ Gadamer, *Bilgeliğin Başlangıcı*, 11. Gadamer'e göre Pers işgali ve işgale verilen entelektüel tepki Batı'nın kültürel tarihinde gerçekleşen bir dönüm noktasıdır.

istediği budur. Zira işgal Yunanlıların, dogmatik uygulamaları uyanmalarına sebep oluyor.

Herakleitos'un da temelde yeni bir toplumsallaşmanın, yeni bir siyasal oluşumun peşinde olduğu, dağınık halde olan Yunan polislerini bir araya getirmenin yollarını aradığı söylenebilir. Yani o ben'den biz'e geçişin gerçekleşmesi vizyonu ile hareket eder. Bunun ise *logos* zemininde mümkün olabileceğini savunur. Kozmik düzeyde gerçekleşen savaşın uyuma yol açtığını, çünkü var olan şeylerin *logos*'u izlendiğini anlatan Herakleitos, sınır ihlali halinde düzenin bozulacağını ve adaletsiz (*adikia*) durumun ortaya çıktığına dikkat çeker. Kozmos *logos*'u izler ve sınırları ihlal etmez. Aynı durumu kendi yurttaşlarına öneren Herakleitos, onlara *logos*'u esas alarak bir düzen kurabileceklerini anlatır. "Herakleitos'a göre *logos* aynı bireyleri yeni bir topluluk içinde birleştirebilecek bir bağdı. Bu yüzden, *logos* kavramının özü itibarıyla etik ve politik karakterde olduğu düşünülebilir. Nitekim *logos*'un, insanların söz ve işlerinden tamamen bağımsız olarak, ortak bir şey oluşunun sürekli vurgulanmasından da anlaşıldığı gibi, bu belli açılardan doğrudur da."⁹⁹ Yurttaşlarının yapmaları gereken kendilerine yönelmek, kendilerini keşfetmek yani tanrısal *logos*'un bir parçası olan kendi ruhlarındaki (*psykhe*) *logos*'u fark etmeleridir.

Herakleitos işgal yıllarında Perslerin dini inanç ve adetlerini yakından tanıma imkânı bulur.¹⁰⁰ Persler komşu halklarla karşılaştırdığında güçlü bir devlet kurmuşlardı. Memleketi işgal altında olan bir filozofun, Perslerin bunu nasıl başardıklarını sorgulamasını düşünmemize engel bir durum yoktur. Persler o dönemde Zerdüştlüğü resmi din olarak kabul etmişlerdi. "İ.Ö. altıncı yüzyılda, uygarlığın doğu bölgelerinde, Mezopotamya dünyasının öteki ucunda, bir başka dinsel akım büyük önem kazandı. Pers dininde yapılan ve Zerdüş adıyla birlikte görünen reform akımı belirdi."¹⁰¹ Herakleitos güçlü devlet kurmada yani ben'den biz'e geçmede, birliği sağlamada dinin oynadığı belirleyici rolü anlamış olmalıdır. Başka bir deyişle yeni siyasi sahnenin kurulmasında dinin belirleyici etkisinin olduğuna kanaat getirmiş olabilir. Bundan dolayı yurttaşlarının dini inançlarını eleştirir. Çünkü yurttaşlarının inançları onları ben'den biz'e geçirtmiyor, onları *bir*'leştirtmiyor ve güçlü devlet kurmalarını sağlamıyordu. "Heykellere dua ediyorlar, bir insanın evlerle sohbet etmesi gibi, tanrıların ve kahramanların kim olduğunu bilmeden."¹⁰² Yine diğer bir fragmanında "Homeros gibi halk ozanlarına inanıyor ve avamı öğretmen kabul ediyorlar"¹⁰³ diyen Herakleitos, Homeros'un yarışmalardan kovulmayı ve dövülmeyi hak ettiğini söyler.¹⁰⁴ Yurttaşlarının dini inançlarına karşı çıkmasının sebebi belki de, mitsel anlatının onların birliğini sağlamayacağını ve farklı polislerin bir çatı altında birleştiremeyeceğini düşünmüş olmasıdır. O zaman bir yandan mitsel söylem üzerine kurulu Yunan dinine öte taraftan düşmanın dini inancına karşı olan birinin Akdeniz havzasında ve Mısır'da bilinmekte olan peygamberî öğretiye ilgi duyması anlaşılır bir hal alır. Hem Philon'un hem de Şehristanî'nin, Herakleitos'un (keza diğer Yunan filozoflarının) peygamberî öğretiden etkilendiğine yönelik savları¹⁰⁵ mantıklı zemine oturuyor. Muhtemelen o peygamberî öğretilerde hem Yunan dinine hem Pers dinine karşı çıkmak ve yeni bir siyasi sahnenin kurulması için uygun bir zemini bulmuş olabilir. "Herakleitos'un açık bir şekilde insanın pratik işlerine gönderme yapıp Yunanların geleneksel olarak 'doğru düşünme' ve 'doğru sezgi' gibi şeyleri ifade etmek için kullandığı *phronein* sözcüğünü tercih etmesi, şimdiye dek neredeyse hiç dikkat çekmemiş bir olgudur. Bu, bilhassa ahlaki ve dini bilgi bağlamına uygun bir sözcüktür."¹⁰⁶

4.1. Herakleitos'un Siyasi Önerisi

Peygamberî öğretisi tevhit düşüncesine (*bir*) dayanır. Şehristanî'ye göre Herakleitos, ilk *nûrdan* her şeyin yaratıldığını ve ilk *nûrun* Tanrı'nın ismi olduğunu savunur.¹⁰⁷ Var olan her şey ilk *nûrdandır* ve her şey o ilk *nûra* döner.

⁹⁹ Jaeger, *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi*, 160.

¹⁰⁰ Çakmak, "Herakleitos ve Fragmanlar Üzerine Genel Bilgiler," 17.

¹⁰¹ McNeill, *Dünya Tarihi*, çev. Alaeddin Şenel. (Ankara: İmge Yayınları, 2008), 105-107.

¹⁰² Herakleitos, *Fragmanlar*, D14, 11.

¹⁰³ Herakleitos, *Fragmanlar*, D10, 10.

¹⁰⁴ Herakleitos, *Fragmanlar*, D20, 12.

¹⁰⁵ Philon, *Questions on Genesis*, 4.152.; akt. C. Çevik, "Herakleitos," 53.; Şehristanî, *El-Milel ven- Nihal*, 292 ve 296.

¹⁰⁶ Jaeger, *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi*, 158-159.

¹⁰⁷ Şehristanî, *El-Milel ven- Nihal*, 319.

Herakleitos böyle bir inanç etrafında yurttaşlarının birleşmelerini istemiş olabilir. O çok sayıda Yunan *polis*inin bir çatı altında birleşmesi için yurttaşlarına kozmosun işleyişini anlatmayı seçer. Eğer kozmosun işleyişinin çokların ve karşıtların birliği ve uyumuna dayandığı gösterilirse o zaman kozmik işleyiş ve kozmik yasalılık insanlar tarafından daha kolay bir şekilde örnek olarak alınabilir. Bu bağlamda Robitzsch'in "Herakleitos'un siyasi fikirleri onun kozmolojik fikirleriyle bütünleşmiş bir bütün oluşturuyordu"¹⁰⁸ tespitine katılıyoruz. Cassirer'in de doğru bir şekilde vurguladığı üzere o, evrenbilimsel ve insanbilimsel düşünceler arasındaki sınır çizgisi üzerinde konumlanıyor.¹⁰⁹ Bilgelik, kendi ruhundaki *logos*'u keşfettikten sonra tanrısal *logos*'a göre yaşamaktır. "Kozmostaki adil düzen insanlar arasındaki düzene örnek oluşturabilir. İnsanlar arasındaki düzeni temin edecek yasalara örnek arz eden bu evrensel doğa yasası fikrinin doğal hukuka, erken temeller sağlamıştır."¹¹⁰ Kahn da gerçek anlamda siyaset felsefesinin ve doğal hukuk görüşünün Herakleitos'la başladığının altını çiziyor.¹¹¹ Ancak anlaşılan o ki muhatapları onun beyan ettiğini ya anlamamış ya da anlamak istememişler. Burada tabii şunun belirtilmesi gerekir ki fragmanların hangisinin zamansal olarak önce hangisinin sonra geldiğini bilmiyoruz.¹¹² Yani bazı fragmanlarda Herakleitos'un karamsar olduğunu görüyoruz bazı fragmanlarda ise bunun tersi durum geçerlidir. Örneğin onun insanı bilgi ve güzellikte Tanrı'nın karşısında maymuna benzettiği fragman¹¹³ insanla ilgili karamsar bir resim çizerken, iyi insanın on bin insandan üstün olduğunu söylediği¹¹⁴ ve bilgeliği seven insanlardan söz ettiği¹¹⁵ fragmanlarda iyimser bir ruh hali içerisinde olduğu anlaşılır. Dolayısıyla muhtemelen Herakleitos yurttaşlarını Perslere karşı muhalefete çağırırken ve kendi aralarında birlik ve beraberliği tesis etmelerine çağrıda bulunurken iyimser nitelikte beyanlarda bulunurken, çağrısı yanıtsız kaldığında karamsar sözler sarf eder. Robitzsch ise onun aristokrasiyi savunduğu için bazı insanları yücelttiğini ve onlardan en iyiler (*aristoi*) olarak söz ettiğini savunur.¹¹⁶ Robitzsch'in tespitine katılmıyoruz. Örneğin Herakleitos "insanlar kentin surları için olduğu kadar yasaları için de savaşmalıdır"¹¹⁷ fragmanında bütün insanlara hitap eder.

Herakleitos, 'uzlaşmaz olanların nasıl bir araya geldiklerini anlamayanlardan' söz ederek yine insanı kendindeki uzlaşmaz olanlara bakmaya davet ediyor. İnsan uzlaşmaz olana en iyi örneklerden biridir. İnsanın kendi içerisinde verdiği bir savaş var. Duygular, arzular, hayal gücümüz ve akıl birbirine karşı savaş içerisindeler ama bu savaşı kazanan yani bu unsurları *logos*'a tabi kılan kimse kral olur¹¹⁸, aksi durumda köle olur.¹¹⁹ Zira "Herakleitos'a göre şeylerin genel yapısı ile insanların kurduğu siyasi düzen biçimleri arasında doğrudan bir ilişki var."¹²⁰ Dolayısıyla insan önce kendi içindeki savaşa odaklanmalı ve bu bilgelik yolunda ilk adımdır. Herkesin bireysel bütünlüğünü *logos*'a uyumlu hale getirmesi demek, yeni bir toplumun ortaya çıkmasına, ben'den biz'e geçilmesine yol açar. Bu ise Herakleitos'un peşinde olduğu yeni bir siyasi sahnenin kurulması anlamına gelecektir. Ona göre "siyasi kararın başarısı ve başarısızlığı, yasaların, geleneklerin, vb. ortak olanla nasıl uyduğu ile ölçülebilir."¹²¹ Onun eserini üç kısma kozmos, siyaset üzerine ve teoloji üzerine diye üç kısma ayırması¹²² geldiğimiz nokta itibarıyla anlam kazanır. Herakleitos siyasi saiklerle hareket ediyor, kozmos ve teoloji ise içinde bulunduğu işgal durumu dikkate alındığı

¹⁰⁸ Maximilian "Robitzsch, Heraclitus' Political Thought," 409.

¹⁰⁹ Ernst Cassirer, *İnsan Üstüne Bir Deneme*, çev. Necla Arat. (İstanbul: Remzi Yayınevi, 1980), 15.

¹¹⁰ Osman Vahdet İşsevenler, "Felsefe Adalet ile Başlar: Doğal Hukukun Sokrates Öncesi Temelleri," *Hukukun Gençleri Sempozyumu* (2012): 1 (1-11).

¹¹¹ Charles H. Kahn, *The Art and Thought of Heraclitus* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979), 15.

¹¹² İlk kez Diels, Herakleitos hakkında atıfla konuşanları alfabetik sıraya göre düzenleyerek fragmanları yayımlıyor. Ama bu durum Marcovich tarafından (1967) aynı konu hakkındaki fragmanların dağınık hale yol açtığı gerekçesiyle eleştirilir. Çiğdem Dürüşken, "Ateşten Fragmanlar ve Herakleitos'un Dile Gelişi," 12.

¹¹³ Herakleitos, *Fragmanlar*, D78, 19.

¹¹⁴ Herakleitos, *Fragmanlar*, D12, 11.

¹¹⁵ Herakleitos, *Fragmanlar*, D41, 15.

¹¹⁶ Robitzsch, "Heraclitus' Political Thought," 414.

¹¹⁷ Herakleitos, *Fragmanlar*, D113, 24.

¹¹⁸ Herakleitos, *Fragmanlar*, D62, 17.

¹¹⁹ Herakleitos, *Fragmanlar*, D62, 17.

¹²⁰ Robitzsch, "Heraclitus' Political Thought," 411.

¹²¹ Robitzsch, "Heraclitus' Political Thought," 413.

¹²² Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, 423-424.

zaman peşinde olduğu siyasi sahneyi kurarken yararlandığı kaynakları gösterir. Sassi'nin de tutarlı bir şekilde belirttiği üzere Yunan dünyasında tapınağa eser bırakmak, o eserin bir yasa olarak telakki edilmesinin amaçlandığını gösterir.¹²³ Herakleitos'un yaptığı da budur. O eserini Artemis tapınağına bırakır. Bunun haricinde yurttaşlarının yasalar konusunda ona danıştığına dair başka rivayetler de mevcuttur.¹²⁴ Ayrıca Robitzsch de İskenderiyeli Klement'e referansla Herakleitos'un siyasette aktif olduğunu savunuyor.¹²⁵

Herakleitos, yurttaşlarını Perslere karşı savaşa çağırıyor. Bunun için önce yurttaşlarının birlik olması gerekir. Bunun yolu ise yeni bir toplumsallaşmadan geçer. Ona göre “düşünmek herkeste ortaktır.”¹²⁶ Zira “*logos* her şeyde ortaktır.”¹²⁷ Onun siyaset felsefesini anlamamız açısından bu çok önemli bir husustur. O ortak zemin olarak *logos*'a göndermede bulunarak *logos* etrafında toplumsallaşmayı önerir. “Asıl bilgece olan beni değil, *logos*'u dinledikten sonra her şeyin Bir olduğunu anlamaktır.”¹²⁸ İnsanları bir arada tutacak olan zemin herkeste ortak olan *logos*'tur. *Logos* insanın ruhuna (*psykhe*) içkindir aynı zamanda insanî *logos*, tanrısai *logos*'un da bir parçasıdır. Dolayısıyla toplumsallaşmaya örnek oluşturacak tanrısai düzenin esas alınması, *logos*'a kulak verilmesi gerekir. Herakleitos'un şu fragmanı yorumumuzu tahkim eder niteliklidir. “Akılla konuşanlar her şeyde ortak olana dayanmalı, tıpkı bir kentin kendi yasasına dayanması gibi, ama bunu daha güçlü bir şekilde yapmalı. Zira insan yasaları bir yasadandır, yani kutsal yasadandır beslenir, dilediği gibi yönetir ve her şeye yeter, geriye fazlası kalır.”¹²⁹

Herakleitos'un savaşa dair söylediklerinin ayrıca savaşı adalet bağlamında değerlendirmesinin çağdaş felsefede yankısı bulunuyor. Örneğin onun siyasi bağlamda değerlendirmeye açık olan fragmanları Heidegger'in ilgisine çekmiş olabilir. Herakleitos'un fragmanlarının Heidegger'in siyasal ontolojisi üzerindeki etkisini irdeleyen Fried, Heidegger'in, Herakleitos'un savaş (*polemos*) kavramını ontolojik bağlamda yorumlamasından¹³⁰ ve Herakleitos'un onun siyasi kariyerindeki ilham verici etkisinden söz eder.¹³¹ Herakleitos'un Pers işgaline karşı duruş sergilediğini belirttik. Heidegger de I. Dünya Savaşı'nın adaletli bir bölüşüm ortaya koymadığı ve bu savaşın sonuçlarının Almanya için bir yıkım olduğu kanaatindeydi. Keza Bourdieu'ya göre Heidegger'in felsefesini tam olarak böyle bir bağlamda değerlendirmemiz gerekir.¹³² Heidegger'in Herakleitos'u kendi siyasal ontolojisi doğrultusunda yorumlaması bir aşırı yorum örneği olmakla birlikte onun Herakleitos'un felsefesinin temelinde yer alan siyasi saikler fark etmesinin isabetli bir yaklaşım olduğu görüşündeyiz. Aynı şekilde Karl Popper'ın da Herakleitos'un felsefesinin siyasi saikler dikkate alınmaksızın değerlendirilmesinin yanlış olacağını savunmasını da anlamlı buluyoruz. Her ne kadar Popper'ın, Herakleitos'u modern totaliter ve otoriter rejimlerin üzerinde temellendikleri tarihsiciliğin kurucu filozofu olarak değerlendirmesini bir aşırı yorum örneği olarak görsek de Herakleitos'un felsefesinin siyasi bağlamda okunmasının yolunu açması bakımından onun yaklaşımını önemsiyoruz. Bu doğrultuda Popper şöyle bir tespitte bulunuyor: “Herakleitos'un genel olarak doğa ve özel olarak toplumsal yaşayış dinamiği, felsefesinin, gözlemlediği toplumsal ve siyasal huzursuzluklardan esinlenmiş olduğu görüşünü doğrulamaktadır.”¹³³ Yine ona göre “Herakleitos'un savaşın adaleti ve tarihin yargısı teorisinin temeli üstünde, kabileci ve romantik bir şöhrat, kader ve Büyük Adam'ın üstünlüğü ahlaki geliştirmesine engel olmaz -bütün bunlar, birtakım pek modern düşünceleri, garip bir şekilde andırmaktadır.”¹³⁴ Belki de Popper, Heidegger'in Herakleitos'u kendi siyasal ontolojisi bağlamında yorumladığına göre Herakleitos'u modern totaliter ve otoriter rejimlerinin üzerinde temellendikleri tarihsicilikle ilişkilendirmiş olabilir.

¹²³ Sassi, “Herakleitos ve Empedokles,” 58.

¹²⁴ Çakmak, “Herakleitos ve Fragmanlar Üzerine Genel Bilgiler,” 17 ve 19.

¹²⁵ Robitzsch, “Heraclitus' Political Thought,” 413.

¹²⁶ Herakleitos, *Fragmanlar*, D30, 14.

¹²⁷ Herakleitos, *Fragmanlar*, D2, 9.

¹²⁸ Herakleitos, *Fragmanlar*, D47, 16.

¹²⁹ Herakleitos, *Fragmanlar*, D112, 24.

¹³⁰ Gregory Fried, *From Being to Politics, Heidegger's Polemos* (New Heaven: Yale University Press, 2000), 4.

¹³¹ Fried, *From Being to Politics, Heidegger's Polemos*, 28.

¹³² Pierre Bourdieu, *Heidegger'in Politik Ontolojisi*, çev. Aslı Sümer. (İstanbul: Monokl Yayınları, 2018), 15-16 ve 31.

¹³³ Karl Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları*, çev. Mete Tunçay ve Harun Rızatepe. (Ankara: Liberte Yayınları, 2021), 45.

¹³⁴ Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları*, 46.

Sonuç

Sokrates öncesi felsefenin “karanlık” lakaplı filozofu Herakleitos’un günümüze ulaşmış fragmanlarını siyasi bir bağlamda değerlendiren çalışmamızda onun yeni bir siyasi sahne kurmayı amaç edindiğini savunduk. Savımızı bir yandan fragmanlarla desteklerken diğer yandan Yunan felsefesi uzmanlarının fragmanlara yönelik yorumlarıyla tahkim ettik. İçinde bulunduğu siyasi koşullar özellikle Pers işgali ve bu işgal karşısında Yunan polislerinin ittifak kuramamaları ve birlik olamamaları onu bu amaç doğrultusunda akıl yürütmeye ittiğini söyledik. Persleri yakından tanıma imkânı bulan Herakleitos’un, onların dini inançlarını ve bu dini inancın Perslere sağladığı siyasi kazanımları doğru analiz ettiğini ve kendi yurttaşlarının dini inançlarına yönelik eleştirel tutum sergilediğini anlattık. Dinin, siyasi sahnenin kurulmasında belirleyici rolünü anlayan Herakleitos’un hem kendi yurttaşlarının inançlarına hem de Perslerin inançlarına alternatif olacak ve yeni bir siyasi oluşumu başlatacak peygamberî öğretiyi esas aldığını vurguladık. Onun peygamberane bir üslupla hareket ettiğini antikçağ uzmanlarının da ifade ettiğine dikkat çektik. Ayrıca eserinin daha Antikçağ’da kozmos, siyaset ve teoloji üzerine olmak üzere üç kısma ayrıldığı, antikçağ yazarlarının onun esasında siyasetle uğraştığına dair tanıklıkları üzerinde durduk. Ancak onun dine siyasi bir amaç doğrultusunda başvurduğuna değinerek, yurttaşlarını ortak bir zeminde birleşmelerini dini inançla desteklenen bir yasayla mümkün olduğuna kanaat getirdiğini ifade ettik. Bu doğrultuda onun yurttaşlarını bir arada tutacak ortak zemin olarak *logos* kavramını esas aldığını anlattık. Onun açısından *logos* bir yandan tanrısal olanın işleyişini anlatırken aynı zamanda sınırlarının ihlali durumunda var olanların yok olacağını anlatması açısından toplumsal ve siyasi bağlamda kullanışlı bir ögeye dönüşür. O bu bağlamda *logos*’un fark edilmesinin insanın kendisinden geçtiğini, zira ruhun (*psykhe*) var olması için *logos*’u esas aldığını ve onu kuru (bilge/ölümsüz) yapanın bu durum olduğunu savunur. Dolayısıyla ‘kendini bilmek’ nihayetinde *logos*’un keşfiyle sonuçlanır. Bu keşif aynı zamanda insandaki *logos*’un tanrısal bir *logos*’un parçası olduğunu bilmeyi de içerir. Böyle bir keşfi tecrübe edenlerin bir araya gelmesiyle yeni bir toplum ortaya çıkar. Bir anlamda bilgelerin toplumu olan bu yeni oluşum zorunlu olarak yeni bir siyasi sahnenin ortaya çıkmasına sebebiyet verir. Bu yeni siyasi sahne, tanrısal *logos*’u esas alması itibarıyla değişmenin ve yok olmanın kaçınılmaz olduğu bir alanın ötesiyle kurduğu bağ itibarıyla sürekli yeniden bir araya gelme imkânını içerir.

Kaynakça

- Adamson, Peter. *Kesintisiz Felsefe Tarihi*. Çeviren: Fethi Yıldırım, İstanbul: Alfa Yayınları, 2020.
- Aristoteles. *Retorik*. Çeviren: Ari Çokona, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2019.
- Benjamin, Andrew. *Place, Commonality and Judgment*. London: Continuum, 2010.
- Bourdieu, Pierre. *Heidegger'in Politik Ontolojisi*. Çeviren: Aslı Sümer, İstanbul: Monokl Yayınları, 2018.
- Cassirer, Ernst. *İnsan Üstüne Bir Deneme*. Çeviren: Necla Arat, İstanbul: Remzi Yayınevi, 1980.
- Cernin, David. "Methodology of the History of Philosophy: A Different Approach to the Philosophy of Heraclitus," *Aither* 4, (2016): 32-53.
- Cicero. *Tanrıların Doğası*. Çeviren: Çiğdem Menzilioğlu, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012.
- Demirli, Ekrem. *Tasavvufun Altın Çağı*. İstanbul: Sufi Kitap, 2015.
- Feyruzabadi. *Bahri-l Muhit*. Dimaşk: Mektebu Tahkik'it Turâsi fî Müesseseti'r Risale, 1998.
- Fried, Gregory. *From Being to Politics, Heidegger's Polemos*. New Heaven: Yale University Press, 2000.
- Gadamer, Hans Georg. *Bilgeliğin Başlangıcı*. Çeviren: Mehmet Barış Albayrak, İstanbul: Albaraka Yayınları, 2023.
- Göbel, C. "Mysticism and Knowledge in Parmenides," *Downside Review* 120, (2002): 157-174.
- Guthrie, W. K. C. *Yunan Felsefe Tarihi II*. Çeviren: Faruk Gültekin, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2019.
- Guthrie, W. K. C. *Yunan Felsefe Tarihi, Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar*. Çeviren: Ergün Akça, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2011.
- Herakleitos. *Fragmanlar*. Çeviren: C. Cengiz Çevik, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2020.
- Herakleitos. *Fragmanlar*. Çeviren: Cengiz Çakmak, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005.
- İbn Manzur. *Lisanu'l Arab*. Beyrut, Dâru İhyâi't-Turasi'l Arabiy, 1999.
- İşsevenler, Osman Vahdet. "Felsefe Adalet ile Başlar: Doğal Hukukun Sokrates Öncesi Temelleri," *III. Hukukun Gençleri Sempozyumu* (2011): 1-11.
- Jaeger, Werner. *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi*. Çeviren: Güneş Ayas, İstanbul: İthaki Yayınları, 2012.
- Kahn, Charles H. *The Art and Thought of Heraclitus*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
- Kenny, Anthony. *Batı Felsefesinin Yeni Tarihi, Antik Felsefe*. Çeviren: Serdar Uslu, İstanbul: Küre Yayınları, 2017.
- Ksenophanes. *Fragmanlar*. Çeviren: Y. Gurur Sev, İstanbul: Pinhan Yayınları, 2019.
- Laertios, Diogenes. *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*. Çeviren: Candan Şentuna, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- Laks, Andre. *Presokratik Felsefeye Giriş*. Çeviren: İlhan Burak Tüzün, İstanbul: Vakıf Bank Kültür Yayınları, 2022.
- McNeill, William. *Dünya Tarihi*. Çeviren: Alaeddin Şenel, Ankara: İmge Yayınları, 2008.
- Molacı, Melike. "Herakleitos'un Ethos'u: Marcus Aurelius'un Daimon'u," *Felsefi Düşün* sayı: 13 (2019): 229-254.
- Mütercim Âsım Efendi. *Kamûsu'l Muhît Tercümesi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2013.
- Padel, Ruth. *Greek Images of the Tragic Self*. New Jersey: Princeton University Press, 1992.
- Parmenides. *Fragmanlar*. Çeviren: Kaan H. Ökten, İstanbul: Alfa Yayınları, 2019.
- Peters, Francis E. *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözcüğü*. Çeviren: Hakkı Hünler, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2004.
- Platon. *Phaidros*. Çeviren: Hamdi Akverdi, İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.
- Popper, Karl. *Açık Toplum ve Düşmanları*. Çeviren: Mete Tunçay ve Harun Rızatepe, Ankara: Liberte Yayınları, 2021.

- Poyraz, Hakan. "Herakleitos: Kosmos'tan İnsana," *Felsefe Dünyası* sayı: 35 (2002): 88-101.
- Rifat, Samih. *Herakleitos, Bir Kapalı Söz Ustasıyla Buluşma Denemesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Robitzsch, Jan Maximilian. "Heraclitus' Political Thought," *Apeiron* 51/4, (2018): 405-426.
- Rohde, Erwin. *Psyche, Yunanlarda Ruhlar Kültü ve Ölümsüzlük İnancı*. Çeviren: Özgüç Orhan, İstanbul: Pinhan Yayınları, 2020.
- Russell, Bertrand. *Batı Felsefe Tarihi İlkçağ Felsefesi*. Çeviren: Ahmet Fethi, İstanbul: Alfa Yayınları, 2020.
- Sassi, Maria Michela. "Herakleitos ve Empedokles" *Felsefe Tarihi Antik Yunan* içinde, Editör: Umberto Eco, 58-65. İstanbul: Alfa Yayınları, 2020.
- Şehristanî. *El-Milel ven- Nihal*. Çeviren: Mustafa Öz, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014.
- Thales. *Fragmanlar*. Çeviren: Y. Gurur Sev, İstanbul: Pinhan Yayınları, 2019.
- Türkyılmaz, Çetin. "Herakleitos'un Adalet Görüşü," *Temaşa Dergisi* sayı: 2 (2015): 51-63.
- Ustinova, Y. *Caves and the Ancient Greek Mind*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Yıldız, Erdal ve Güvenç Şar. *Herakleitos'un Oyunu, Herakleitos Fragmanlarına Yorumlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.